

अभिजात मराठी

गुरुवार, दिनांक ०३ ऑक्टोबर २०२४ या दिवशी घटस्थापनेच्या शुभमुहूर्तावर भारत सरकारने मराठी भाषेला अभिजात भाषा म्हणजेच शास्त्रीय भाषेचा दर्जा दिला आणि मराठी भाषेला अभिजाततेची राजमान्यता प्राप्त झाली. मराठी भाषेची प्राचीनता, मौलिकता, सलगता, समृद्ध वाङ्मयीन परंपरा इत्यादी निकषांच्या आधारे मराठी अभिजात झाली.

प्राचीन महारट्टी, मरहट्टी भाषा, महाराष्ट्री प्राकृत, अपभ्रंश मराठी आणि आजची मराठी असा मराठीचा सलग व सातत्यपूर्ण प्रवास दिसून येतो. महाराष्ट्री प्राकृत, महाराष्ट्री अपभ्रंश आणि मराठी या तीन वेगवेगळ्या भाषा नसून ती एकाच भाषेची कालक्रमिक तीन रूपे आहेत. मराठीचा आज उपलब्ध असलेला आद्य ग्रंथ 'गाथा सप्तशती' (गाहा सत्तसई) हा सुमारे २००० वर्षापूर्वी हाल सातवाहनाने निर्माण केला. 'गाथा सप्तशती' (गाहा सत्तसई) हे महाराष्ट्राचे आद्य लोकसाहित्य आहे. आद्य मराठी भाषेतील पहिला शिलालेख नाणेघाट येथे असून, तो ब्राम्ही लिपीत सुमारे २२०० वर्षापूर्वी कोरलेला आहे. मराठी भाषेच्या प्राचीनतेचे असे अनेक पुरावे शेकडो शिलालेख, ताम्रपट, पोथ्या आणि हस्तलिखित ग्रांथिक स्वरूपात आज उपलब्ध आहेत.

अभिजात मराठीचे शिलालेखीय पुरावे

नाणेघाटातील शिलालेखात 'महारट्टीनो' हा उल्लेख येतो. मराठी भाषेचा उल्लेख असलेले असे शिलालेख कार्ला लेणी(लोणावळा), नाशिक येथे देखील कोरलेले आहेत. रायगड जिल्ह्यातील अक्षी येथील देवनागरी लिपीत कोरलेल्या शिलालेखाची निर्मिती शिलाहार राजा केशिदेवराय याने इसवी सन १०१७ मध्ये केली आहे. या शिलालेखात देवनागरी लिपीत नऊ ओळी कोरण्यात आल्या आहेत. सोलापूर जिल्ह्यात हत्तरसंग कुडलसंगम येथे संगमेश्वर मंदिराच्या सभामंडपाच्या तुळईवर इसवी सन १०१८ मध्ये कोरलेला 'यवाछि तो विजेया हो ऐवा' असा मराठी भाषेतील शिलालेख आहे. श्रवणबेळगोळ येथील गोमटेश्वर बाहुबलीच्या मूर्तीच्या पायथ्याशी डाव्या बाजूला कोरलेला देवनागरी लिपीतील 'श्रीचामुंडराये करवियले श्रीगंगाराजे सुत्ताले करवियले' हा शिलालेख इसवी सन १११६-१७ मध्ये कोरण्यात आला आहे.

कोकणातील दिवेआगर या ठिकाणी सापडलेला मराठी भाषेतील ताम्रपट इ.स.१०६० मधील असून त्यात मराठी भाषेचे प्राचीन रूप दिसते.

अभिजात मराठीचे प्रांथिक पुरावे

बौद्धग्रंथ विनयपीटक, दीपवंश, महावंश या ग्रंथात महाराष्ट्राचे उल्लेख मिळतात. रामायण, महाभारत, गुणाढ्याची बड्डकहा (बृहत्कथा) 'गाथा सप्तशती' (गाहा सत्तसई), वररुचीचा 'प्राकृत प्रकाश' इत्यादी ग्रंथात असंख्य मराठी शब्द आहेत. कालिदासाचे 'शाकुंतल', शुद्रकाचे 'मृच्छकटिक' राजशेखराचे 'कर्पूरमंजरी' इत्यादी नाटकातील पात्रांच्या तोंडी प्राचीन मराठीतील संवाद आहेत. हालसातवाहनाचा 'गाहा सत्तसई', जयवल्लभाचा 'वज्जालग्ग', प्रवरसेन वाकाटकाचे 'सेतुबंध' (रावणवहो), वाक्पतिराजाचे 'गऊडवहो' ही महाकाव्ये महाराष्ट्री प्राकृतातील अमूल्य ग्रंथ आहेत. इ.स. ८०० च्या सुमाराला लिहिला गेलेला हरिभद्रसूरीचा 'समराइच्च कहा' (समरादित्याची कथा) ही आद्य मराठीतील निवेदनतंत्रात 'जादुई वास्तववाद' वापरलेला कादंबरीसदृश्य ग्रंथ अतिशय मौल्यवान आहे. शाकुंतल, मृच्छकटिक, सेतुबंध, भद्रबाहुचे 'आवश्यक निर्युक्ती', विमलसूरीचे 'पौमचरियम' इत्यादी प्राचीन ग्रंथात मराठी भाषेची जुनी रूपे दिसतात. संस्कृत नाटककार कालिदास, हर्ष, विशाखदत्त, भवभूति, राजशेखर यांच्या नाटकामध्ये पद्यभाग महाराष्ट्रीत दिसतो. संघदास आणि धर्मसेन या दोन जैनमुनींनी 'वसुदेवहिंडी' हा ग्रंथ महाराष्ट्री प्राकृतात लिहिला, तो पहिला प्रवासवर्णनपर ग्रंथ आहे. महाराष्ट्रातील वासुदेवाची लोकपरंपरा यातूनच निर्माण झाली असे मानले जाते. उद्योतनसूरीने इ.स. ७७८ मध्ये लिहिल्या 'कुवलयमाला' या ग्रंथात 'मरहट्ट' भाषेचा उल्लेख आला आहे. उदा.

दडमडह सामलंगे अहिमान कलहसिले ये

दिन्नले गहिल्ले उल्लविरे तथ मरहट्टे

चालुक्यराजा सोमेश्वर याने आपल्या 'अभिलषितार्थ चिंतामणी' (मानसोल्लास) (इ.स. ११२९) या ग्रंथात काही मराठी पदे आलेली आहेत. उदा.

जेणे रसातल उणु वेद आणियेले

मनुशिवक वाणियेले

इसवी सन ८०० च्या सुमारास कोऊहल या कवीने 'लीलावई' हे खंडकाव्य मरहट्ट या देसीभाषेत लिहिले. तमिळ भाषेतील संगम साहित्य २३०० ते २६०० वर्ष प्राचीन आहे. त्यात मराठीचा उल्लेख आहे. 'कावेरी नदीवरील धरणावर काम करणारे गवंडी आपापसात मराठी बोलतात.' असा त्यात उल्लेख आहे.

मराठीतील आज उपलब्ध मध्ययुगीन काळातील काव्याची संख्या सुमारे पंधरा लाख इतकी आहे, जे काव्य संख्यात्मक आणि गुणात्मक दृष्ट्या पाहिले तर इतर कोणत्याही भारतीय भाषेतील साहित्यापेक्षा

श्रेष्ठतम असे आहे. मराठीमध्ये मध्ययुगीन काळात संत काव्य, पंडिती काव्य आणि शाहिरी काव्य अश्या साहित्यप्रवाहांत साहित्य निर्माण झाले. लीळाचरित्र आणि ज्ञानेश्वरी हे मराठी भाषा अतिशय प्रगल्भ झाल्यानंतरचे श्रेष्ठ ग्रंथ आहेत.

मराठीचे प्राचीनत्व

संस्कृत भाषेला 'संस्कृत' हे नाव मिळण्याआधी महाराष्ट्री भाषा अस्तित्वात होती. महाराष्ट्री हे मरहट्टी भाषेचे नामकरण संस्कृत पंडितांनी केले आहे. सातवाहनकालीन महाराष्ट्री भाषा ही ज्ञानेश्वरकालीन मराठीचेच जुने रूप आहे. शालिवाहनाच्या आरंभी महाराष्ट्रात लोक जी महाराष्ट्री बोलत तीच वाढत जाऊन बाराव्या शतकात 'मन्हाठी' झाली. 'प्राकृत शब्दमहार्णव' नावाच्या हिंदी कोशातील प्रस्तावनेमध्ये सं.हरगोविंददास शेट म्हणतात, "महाराष्ट्री अपभ्रंश से मराठी और कोंकणी भाषाएं उत्पन्न हुई." संत ज्ञानेश्वरांनी मराठी भाषेला 'मन्हाठी' या शब्दाबरोबरच 'देशी' हा शब्ददेखील वापरलेला आहे. मराठी ही संस्कृत भाषेतून जन्माला आलेली नसून ती संस्कृतइतकीच जुनी भाषा आहे. प्राचीन चीनी प्रवासी ह्युएन त्संग आपल्या ग्रंथात महाराष्ट्राचा उल्लेख 'मोहोलोच' असा करतो. मराठी भाषेला श्रेष्ठ साहित्याची सातत्यपूर्ण प्राचीन परंपरा आहे. कुरुयुद्धाच्या आधीपासून उत्कर्षाला आलेली महाराष्ट्रभाषा इसवीसनाच्या पहिल्या शतकापर्यंत त्याच स्थितीत होती. चवथ्या शतकात अपभ्रंश भाषा सुरु झाली. अपभ्रंशाचा काळ चवथ्या शतकापासून बाराव्या शतकापर्यंत दिसतो. अपभ्रंश भाषेतूनच आजच्या मराठीचा उद्भव झाला आहे. पाअड भाषा म्हणजे प्रकट भाषा. पाअड वरून 'प्राकृत' हा शब्द तयार झाला. महाराष्ट्री प्राकृत म्हणजे जुनी मराठी, अपभ्रंश मराठी म्हणजेच मधल्या काळातील मराठी, चक्रधर-ज्ञानेश्वरांची प्रगल्भ मराठी आणि अर्वाचीन मराठी असे मराठी भाषेच्या विकासाचे टप्पे आहेत.

एकूणच प्राचीनता, मौलिकता, सलगता, श्रेष्ठ साहित्याची परंपरा, भौगोलिक विस्तार इत्यादी सर्व बाबींनी विचार करता मराठी ही अभिजात भाषा असल्याचे स्वयंसिद्ध आहे.

सहा.प्रा.समीर रामचंद्र वैरागी

विभागप्रमुख (मराठी)

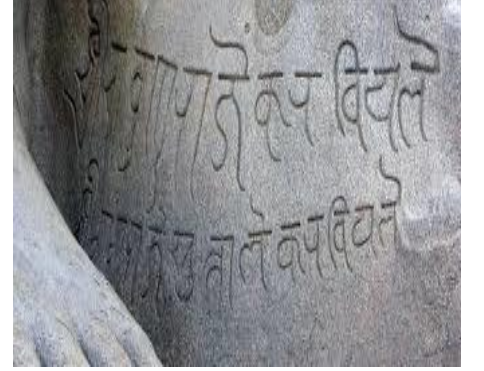
अभिजात मराठी

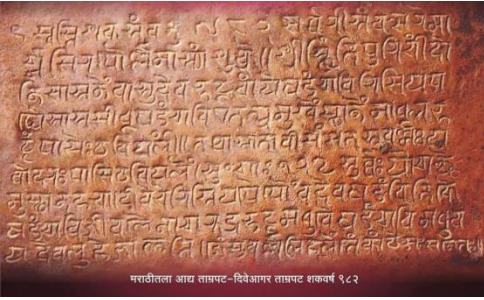
नाणेघाट शिलालेख

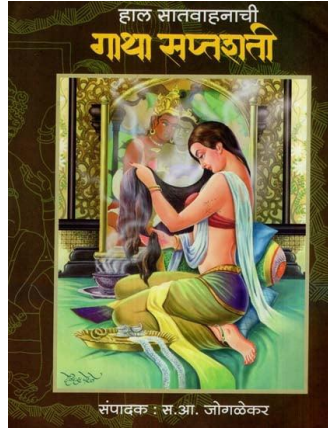
अक्षी शिलालेख

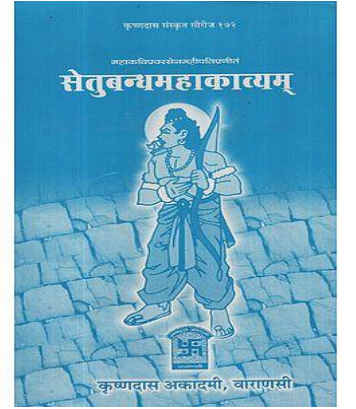
श्रवणबेळगोळ शिलालेख

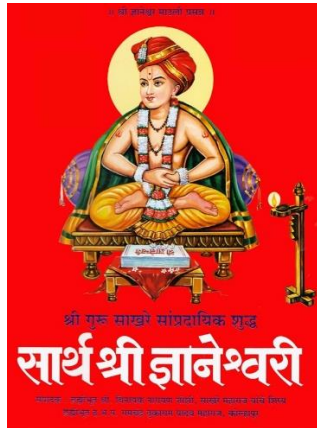
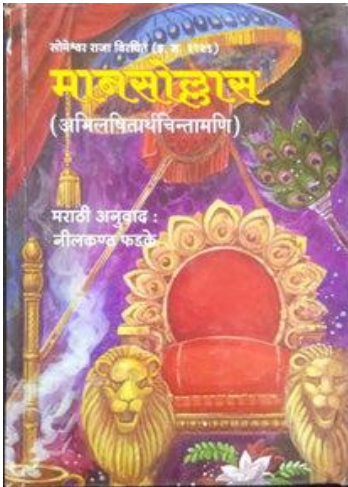
दिवेआगर ताम्रपट

संपादक : स.आ. जोगळेकर

कृष्णदास अकादमी, चाराणसी

श्री राम साखरे संपादक शिवाजी शिंदे

श्री गुरु साखरे संपादक शिवाजी शिंदे

